

İran Türk Değişiklerinde *başar-* Fiilinin Yeterlilik Fiili Olarak Kullanımı Üzerine

Abdülkadir ATICI¹

Öz

İran'daki sözlü Türkçe değişikliklerin yazılı Farsça değişiksiyle ve diğer yerel sözlü değişikliklerle temas hâlinde olduğu bilinmektedir. Özellikle Farsça ile olan temas, yoğunluk ve derinlik bakımından diğer yerel sözlü değişikliklerden ayrılmaktadır. Azerbaycan, Horasan, Türkmen, Kaşkay, Sungur, Halaç değişiklikleri Günümüz İran'ında bilinen ve üzerinde çalışmalar yapılan sözlü Türkçe değişikliklerdir. Bu değişiklikler konuşur sayıları, coğrafi konumları, dil durumları gibi konularda farklı tipolojik görünüm sergilemektedir. Kimileri tipolojik özellikleri bakımından ciddi değişimlere uğrarken (Sungur, Kaşkay, Halaç), kimileri ise, ilk gruba göre daha az ya da yavaş bir biçimde, yazılı Farsça değişiksinden unsurlar kopyalamaktadır. Bu bildiride de İran Türk değişikliklerine ait metinler taranarak *başar-* fiilinin yeterlilik fonksiyonunda kullanılan örnekleri tespit edilecektir. Farsça *توانستن* *tevānisten* "Başarmak; yapabilmek; gücü yetmek; muktedir olmak" yeterlilik fiilinin sözlü Türkçe değişikliklerin hangilerinde kopyalandığı ve kullanım sıklığı tespit edilerek bir coğrafi işaretleme yapılacaktır. Böylelikle kopyalamanın sözlü Türkçe değişikliklerdeki yayılma alanı ve kullanım sıklığı görülmüş olacaktır.

Anahtar kelimeler: İran, İran Türk değişiklikleri, kopyalama, *başar-* fiili.

On the Use of Verb *başar-* as the Use of Potencial in Turkish Dialects of Iran

Abstract

It is known that oral Turkish dialects in Iran are in contact with written Persian dialect and other local oral dialects. Especially contact with Persian is different from other local oral dialects in terms of intensity and depth. Azerbaycan, Horasan, Türkmen, Kaşkay, Sungur, Halaç dialects oral Turkish dialects known and worked on in today's Iran. These dialects display different typological appearances on issues such as number of conversations, geographical locations, language situations. While some are undergoing serious changes in their typological characteristics (Sungur, Kaşkay, Halaç), others are copying elements from the written Persian dialect in a less or slower manner than the first group. In this report, texts of Turkish dialects of Iran will be searched and examples of successes used in the sufficiency function will be determined. Persian *توانستن* *tevānisten* "Achievement; To do; afford; being able to be competent "is copied in the oral Turkish dialects and the usage frequency is determined and a geographical mark will be made. Thus, copying will have seen the spreading area and usage frequency of oral Turkish dialects.

Key words: Iranian, Turkish dialects of Iran, copying, verb of *başar-*.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, tanabay@hotmail.com, [Makale kayıt tarihi: 12.6.2018-kabul tarihi:15.8.2018; DOI: 10.29000/rumelide.454239]

1. Giriş

İran'da Azerbaycan, Horasan, Türkmen, Sungur, Kaşkay ve Halaç gibi çeşitli Türkçe değişkelerin² bulunduğu bilinmektedir. Bu değişkelerden Halaç değişkisi bünyesinde barındırdığı arkaik unsurlar sebebiyle diğer Türkçe değişkelerden ayrılmaktadır. Horasan ve Türkmen değişkeleri de İran'ın kuzeydoğusunda Azerbaycan ve Türkmen değişkeleri arasında bir geçiş değişkisi görünümü sergilemektedir. Kaşkay değişkisi mevcut Türkçe değişkeler arasında en güneyde bulunan ve dil tipolojisi bakımından en fazla değişmeye uğrayan değişke olarak karşımıza çıkmaktadır. Kirmanşah eyaletinin doğusunda konuşulan Sungur değişkisi ise Kaşkay değişkisi kadar uzakta olmamasına rağmen etrafını çeviren (yazılı Farsça değişkisi, Kürtçe, Lorca ve Lekçe gibi sözlü değişkeler) farklı değişkeler sebebiyle tipolojik açıdan farklılaşan bir diğer değişkedir. Azerbaycan değişkisi ise Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin, Hemedan eyaletlerini içine alan ve konuşur sayısı bakımından en büyük kitleyi oluşturan değişke grubudur.

Görüleceği üzere Türkçe değişkeler, İran'ın kuzeybatısında yoğunlaşmakta ama bununla birlikte İran'ın birçok yerinde de farklı yoğunlukta temsil edilmektedir. Azerbaycan değişkisi yüksek konuşur oranı, günlük hayatta Türkçe değişkelerin işlevsel oluşu sebebiyle diğer değişkelerden daha avantajlı durumdadır. Konuşur oranının azalması, günlük hayatta Türkçe değişkelerin işlevsizleşmesi, farklı dillerle olan temasın artması gibi sebeplerle Azerbaycan değişkisi dışında kalan değişkeler dezavantajlı değişkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ses, şekil, cümle yapısı ve sözcüklüğüne kadar hemen her alanda dil temasları sonucu karşımıza çıkan tipolojik değişmeler dezavantajlı değişkelerde daha fazla görülmektedir. Bu anlamda İran'daki Türkçe değişkelerde dil teması sonucu Farsçadan kopyalanmış³ olan Peh. *tevānisten* (توانستن) "başarmak; yapabilmek; muktedir olmak, güçlü olmak" (Kanar 2010: 520) fiilinin Türkçe değişkelerde yeterlilik fiili olarak kullanımına ait örnekler verilecek ve bu kopyalama örneklerinin yukarıda belirtmiş olduğumuz değişkelerdeki kullanım sıklığına bakılacaktır. Böylelikle kopyalama örneklerinin hangi değişkelerde hangi seviyede olduğu tespit edilmiş olacaktır.

2. Yeterlilik Kategorisi

Yeterlilik, konuşurun bir eylemin olup olmayacağı (Korkmaz 2003: 172) konusunda eylemi gerçekleştirenin potansiyeline bağlı olarak sübjektif bir biçimde yaklaşımını ifade ettiği bir kiplik kategoridir. Tüm zaman ve kip işaretleyicileriyle kullanılması sebebiyle çekim morfolojisinin, cümle içerisinde çeşitli anlamlar ifade etmesi sebebiyle de semantiğin araştırma alanı içine girmektedir (Mehmet 2007: 81). Yeterlilik kurulumu, kullanım amacına göre *yeterlilik*⁴, *olasılık*⁵, *izin*⁶, ve *rica*⁷ gibi çeşitli işlevler üstlenebilmektedir. Burada hangi kiplik anlamın kullanılacağı konuşurun olaya yaklaşımıyla belirlenmektedir⁸. Ayrıca yeterlilik kurulumunda yeterliliği söz dizimi ifade ederken yetersizlik ifadesi biçim bilgisi düzleminde gerçekleşmektedir (Karaağaç 2013: 867).

2.1. Türkçede Yeterlilik

² Bu çalışmada kullanılan *değişke* terimi; dil, lehçe, şive, ağız vd.ni birlikte ifade etmektedir Eker 2008: 91.

³ *Kopyalama*, Lars Johanson tarafından 'yabancı kodların kopyalarının eklemeye için gerekli morfosentaktik çerçeveyi sağlamış biçimde yerli dile eklenmesi' olarak tanımlanmıştır (2007: 29). Türkçeden hareketle ortaya atılan bu kuram başka dillerdeki benzer durumları da açıklamak için kullanılabilir (2007: 28-37). Kopyalama üzerine detaylı bilgi için bk. Johanson 1998a: 325-337, 1998b: 81-125, 2002, 2005: 3-31, 2006, 2007.

⁴ Ör. Çok güzel resim yapabilirim.

⁵ Ör. Çok hızlı araba kullanıyor, kaza yapabilir.

⁶ Ör. Sen de benimle gelebilirsin.

⁷ Ör. Müziğin sesini biraz kısabilir misin?

⁸ Yeterlilik fiilinin kiplik anlamları üzerine detaylı bilgi için bk. Kerimoğlu 2011: 84-85, Korkmaz 1959 107-124.

Türkiye Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuzu *fiil+zarf-fiil+bil-+zaman+şahıs* diziliminden oluşurken olumsuzunda/yetersizlikte ise *fiil+AmA+zaman+şahıs* dizilimi söz konusudur. Türkçenin tarihsel dönemlerine bakıldığında yeterlilik fiili için *u-*, *al-*, *bil-* fiillerinin kullanıldığı görülmektedir. Köktürk döneminde yeterlilik fiili olarak çoğunlukla *u-* fiili kullanılmış, Karahanlı döneminde ise *u-* fiili dilbilgiselleşerek yardımcı fiil durumuna geçmiştir (Korkmaz 1959: 109-110). Eski Uygur Türkçesi döneminde *-gAlI+bol-* yapısı da yeterlilik fonksiyonunda kullanılmıştır (Gabain 2007: 88). Harezmi Türkçesi (Eckmann 2003: 25) döneminde *u-*, *bil-* ve *al-* fiilleri kullanılırken Çağatay Türkçesi döneminde yetersizlik fonksiyonunda *u-* fiili kullanımdan kalmış ve *-A+al-/bil-* birleşiminin kullanım frekansı yükselmiştir (Eckmann 2003: 144). Görüleceği gibi Eski Türkçe döneminde ağırlıklı olarak yeterlilik fonksiyonunda *u-* fiili kullanılırken sonraki dönemlerde *al-*, *bil-* fiilleri kullanılmaya başlamıştır⁹.

Günümüz yazılı Türk değişiklerine bakıldığında ağırlıklı olarak yeterlilik fiili için *bil-* ve *al-* fiillerinin kullanıldığı görülmektedir. Yazılı Kazak, Nogay, Tatar, Kırım-Tatar¹⁰ ve Tuva değişiklerinde ise *ol-* fiili de yeterlilik fonksiyonunda kullanılmaktadır¹¹ (Ersoy 2016: 86-87).

İran'daki sözlü Türkçe değişiklere baktığımızda birazdan tanımlayacağımız kopyalama örneklerinin yanı sıra Genel Türkçede olduğu gibi *bil-*, Tebriz değişikesindeki *eliye bil-* (Kıral 2001: 84), Urmiye değişikesindeki (Doğan 2010: 323) *mak ol-* şeklindeki yapılarla yeterlilik çekimi oluşturulmaktadır. Olumsuzluk/yetersizlik çekiminin ise *-ebilme-*, *-AlmA-*, *-AmmA-*, *AnmA-*, *-AmA-* yapıları kullanılmaktadır¹².

2.2. Farsçada Yeterlilik

Farsçada yeterlilik çekimi توان – توانستن *tevānisten - tevān* “muktedir olmak” fiili ile ve iki şekilde yapılmaktadır. Bunlar:

a. توانستن *tevānisten* fiilinin istenilen zamanının sonuna esas fiilin geçmiş zaman çekimi getirilerek,

توانم رفت *tevānem reft* “gidebilirim”, می توانم رفت *mitevānem reft* “gidebiliyorum”, توانستم رفت *tevānistem reft* “gidebildim”.

b. توانستن *tevānisten* fiilinin istenilen zamanının sonuna esas fiilin istek çekimi getirilerek yapılmaktadır.

توانم بروم *tevānem berevem* “gidebilirim”, می توانم بروم *mitevānem berevem* “gidebiliyorum”, توانستم بروم *tevānistem berevem* “gidebildim”.

Yeterlilik çekiminin olumsuzunda ise توانستن *tevānisten* fiilinin önüne olumsuzluk işaretleyicisi olan (ن) *ne* getirilmektedir.

⁹ Tarihsel dönemde yeterlilik ve yetersizlik fiillerine ait tablo için bk. Ersoy 2016: 86.

¹⁰ Kırım-Tatar için ayrıca bk. Yüksel 2001: 417-425.

¹¹ Günümüz yazılı Türk değişiklerinde yeterlilik ve yetersizlik fiillerine ait tablo için bk. Ersoy 2016: 86-87.

¹² İran'daki sözlü Türkçe değişiklerdeki yeterlilik fiilinin kullanımı üzerine detaylı bilgi için bk. Gökdag 2016: 201-207, Kıral 2005: 288-291.

نتوانستم رفت *netevānem reft* “gidemem”, نمی توانم رفت *nemitevānem reft* “gidemiyorum”, نتوانستم بروم *netevānistem reft* “gidemedim”, نمی توانم بروم *netevānem berevem* “gidemem”, نتوانستم بروم *netevānistem berevem* “gidemiyorum” (Öztürk 2007: 50; 79-84)¹³.

3. Yeterlilik Fonksiyonunda *başar-* Fiili

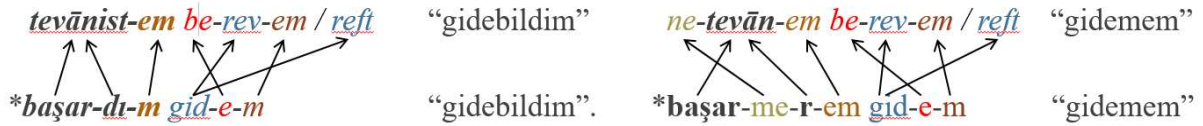
Yukarıda da belirtildiği gibi Farsçada yeterlilik *tevānisten fiilin istenilen zamanda çekimlenmiş hâli + şahıs eki+ esas fiilin geçmiş zamanda ya da istek çekiminde* çekimlenmesi ile oluşmaktadır. İran Türk değişkelerinde de tıpkı yazılı Farsça değişkesinde olduğu gibi *başar- fiili+zaman+şahıs+esas fiil+zaman+şahıs* biçiminde gerçekleşmektedir. Sözlü Türkçe değişkeler yeterlilik çekiminde *zarf fiil+al-/bil-* gibi yapıların yanı sıra Farsçadan kopyaladıkları *başar-* fiilini kullanmaktadırlar. Yeterlilik bildirimimin olumsuzunda/yetersizlikte ise olumsuzluk eki hemen *başar-* fiilinden sonra kullanılmaktadır.

tevānistem reft/berevem “gidebildim”

**başardım gidem* “gidebildim”.

netevānem reft/berevem “gidemem”

**başarmerem gidem* “gidemem”.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere sözlü Türkçe değişkeler yeterlilik çekiminde *fiil+istenilen zaman eki+şahıs eki+esas fiil+istek eki+şahıs eki* biçiminde çekimi gerçekleştirmektedir. Sınırlı sayıda örnekte esas fiilden sonra emir eki bulunsa da genel olarak yeterlilik çekiminde esas fiil istek ekiyle çekime girmektedir. Bu da Farsça yeterlilik çekiminin ikinci şekline kopyalandığını göstermektedir.

3.1. Azerbaycan Değişkesi Kopyalama Örnekleri

Gerek alan araştırmalarımız sırasında gerekse de metin taramalarında elde ettiğimiz kopyalama örneklerine bakalım olursak Azerbaycan değişke grubunda Hemedan değişkesi kopyalama örneklerinin çokluğu bakımından diğer değişkelerden ayrılmaktadır. Batı Azerbaycan (Salmas ve Urmiye değişkelerinde sınırlı sayıda Hoy değişkesinde hiç yok), Doğu Azerbaycan ve Zencan değişkelerinde sınırlı sayıda örnek tespit edilirken Erdebil (Karini 2009; Karini 2012) değişkesinde yeterlilik fonksiyonunda kullanılmış *başar-* fiiline ait örnek tespit edilememiştir.

Batı Azerbaycan değişkesi üzerine yaptığımız taramalarda toplamda altı örnek tespit edilmiştir. Bu kopyalama örneklerinin dört tanesi Salmas, iki tanesi ise Urmiye değişkesine aittir. Hoy (Özkaya 2013) değişkesine ait ise kopyalama örneği tespit edilememiştir.

sen héş zat başarmısan? “Sen hiçbir şey yapamıyor musun? (Gökdağ 2006: 175), *feş toxumax başaraş* “Halı dokuyabilir.” (Gökdağ 2006: 239), *gölay başarram* “Kolay yapabilirim.” (Gökdağ 2006: 239), *her kes başarır, gelsin, mene yorgan tihsin* “Gelebilen herkes gelsin, bana yorgan diksin.” (Gökdağ 2006: 243).

¹³ Ayrıca *tevānisten* (نتوانستن) fiilinin bütün şahıs ve zamanlarının çekimi için bk. Öztürk 2007: 79-85.

biz başarmırız “Biz yapamıyoruz” (Doğan 2010: 376), *oxumax başarırdı* “Okuyabilirdi.” (Doğan 2010: 489).

Doğu Azerbaycan değişikesinde de kopyalama örnekleri sınırlı sayıda da olsa tespit edilmiştir.

mændæ bafajam “Ben de yapabilirim.” (Bicbabaevi 2012: 540), *mæn səhbət bafajmanam* “Ben konuşamam.” (Bicbabaevi 2012: 567), *səhbət bafajmijam* “Konuşamıyorum.” (Bicbabaevi 2012: 568), *mæn nayit bafajmanam* “Hikâye anlatamam/bilmiyorum.” (Bicbabaevi 2012: 572), *savadim joxdu amma məsələm sidzillimi bafajjam* “Okuma yazmam yok ama adımlı soyadımlı okuyup yazabiliyorum.” (Bicbabaevi 2012: 572), *ota: bafajjam* “Onları yapabiliyorum.” (Bicbabaevi 2012: 572), *əzbəjdən bafajjam* “Ezberden yapabiliyorum.” (Bicbabaevi 2012: 572), *ax bij zadi jærəh bafarasan dijæsən* “Bir şeyler söyleyebilirsin, anlatabilirsin herhalde.” (Bicbabaevi 2012: 738).

danışmağın başarmazdın “Konuşamazdın.” (Özdamar 2015: 54), *Sən sazın pərdəsin tutmağın və danışığı başarmazdın* “Sen saz çalamaz, konuşamazdın/söyleyemezdin.” (Özdamar 2015: 55).

Erdebil değişikesinde taranan metinlerde (Gülmez 2008; Karini 2009; Karini 2012) yeterlilik fonksiyonunda *başar-* fiiline ait örnek tespit edilememiştir.

Zencan değişikesinde de üç örnekte *başar-* fiili yeterlilik fonksiyonunda kullanılmıştır.

hesap zat başarram “Hesap filan yapabilirim (Rezaei 2015: 278), *didi baba a néce başarır* “O (bunu) nasıl yapabilir, dedi.” (Rezaei 2015: 283), *biş zat başarmırız ki diyek* “Bir şey yapamıyoruz ki söyleyelim.” (Rezaei 2015: 351).

Buraya kadar olan ve Azerbaycan değişik grubu içinde değerlendirdiğimiz değişiklikler görüleceği üzere sınırlı sayıda kopyalama örneklerine sahiptirler. Fakat birazdan örneklerini sıralayacağımız Hemedan değişikesi Azerbaycan değişik grubu içinde yer almasına rağmen kopyalama örneklerinin çokluğu bakımından diğer değişikliklerden bariz bir şekilde ayrılmaktadır.

Hemedan değişikesinde yeterlilik fonksiyonunda kullanılan *başar-* fiiline ait tespit edilen örnekler şu şekildedir.

hiç kes başarmadı kapını aç “Kimse kapıyı açamadı.” (Gün 2016: 246), *her ne başardı buna hürmet eyledi* “Yapabileceği her şeyi yaptı.” (Gün 2016: 254), *başarmıyan pişiren?* “Pişiremez misin? (Gün 2016: 254), *o atı hiç kes başarabilmiri* “O atı kimse dizginleyemiyor.” (Gün 2016: 264), *başarmaz danışa* “Konuşamaz” (Gün 2016: 302), *başarmazdım çalam* “(müzik aleti) Çalamazdım” (Gün 2016: 336), *başarmam diyem* “Söyleyemem” (Gün 2016: 342), *eger başarmadım işare eyleginen* “Eğer yapamazsam söyle” (Gün 2016: 343), *başarmadı yoğ diye* “Yok, diyemedi” (Gün 2016: 348), *kim başarır bunu verir ona* “Kim bunu ona verebilir” (Gün 2016: 349), *başarabilmek cevap vererek* “Cevap veremiyoruz” (Gün 2016: 396), *bir zad başarmırdı diye* “Bir şey söyleyemiyordu” (Gün 2016: 418), *başarmaz düşman benimle dayana* “Düşman benimle baş edemez” (Gün 2016: 450), *hiç kes başarmaz benim elimden ala* “Kimse benim elimden alamaz” (Gün 2016: 519), *sen benimle başarmey* “Sen benimle baş edemezsin” (Gün 2016: 555), *didi kardaş başarıray çalay* “(müzik aleti) Çalabilirim kardeşim, dedi” (Gün 2016: 564), *seniñen hiç kes başarmaz* “Kimse seninle baş edemez” (Gün 2016: 566), *şeir başaririk* “Şiir söyleyebiliriz, okuyabiliriz” (Gün 2016: 709), *eger başarebilmedik kaçak sen bir söz dimen* “Eğer kurtulamazsak bir şey söyleme” (Gün 2016: 725), *yoldaşın başarmayıp Şahtaş Hanımın'a danışa* “Arkadaşın Şahtaş Hanımla konuşamamış” (Gün 2016: 910), *başarmazla sana yalan*

danışala “Sana yalan söyleyemezler” (Gün 2016: 953), *başarabilirdim götürem kaçam buradan seni* “Seni buradan götürebilirdim, kaçırabilirdim” (Gün 2016: 1028), *men başarabilmem burada şahlıg eyliyem* “Ben burada Şahlık yapamam” (Gün 2016: 1062), *indi başarmıram da danışam* “Artık konuşamıyorum” (Gün 2016: 1134), *qız başarmaz diye men gitmirem* “Kız gitmiyorum, diyemez” (Gün 2016: 1136), *men başarmam alam* “Ben alamam” (Gün 2016: 1152), *indi men bunu yola sallam ama sen başarabilmey* “Şimdi ben bunu (dedeyi) uğurlayayım ama sen gidemezsin” (Gün 2016: 1185), *kim başarardı déye benim garnım dolıdı* “Kim karnım tok diyebilirdi” (Pehlivan 2011: 183), *bizler başarmeg* “Biz yapamayız/yapamıyoruz.” (Pehlivan 2011: 323), *yetmişe de başarmam sayam* “Yetmişe kadar sayamam.” (Pehlivan 2011: 344), *men başarıram* “Ben yapabilirim.” (Pehlivan 2011: 345), *oğlana déyer her ne başarırın yi* “Çocuğa ne kadar yiyebilirsen ye, diyor.” (Pehlivan 2011: 195).

3. 2. Kaşkay Değişkesi Kopyalama Örnekleri

Kaşkay değişkesine ait metinlerinde (Ma’zun 2016; Çelik 1997, 2014; Yaghoobi 2011; Gündüz 2010; Aghdam 2009, Csato 2005: 271-283, 2006: 209-225) kopyalama örnekleri beklenin aksine toplam dört örnekte tespit edilebilmiştir. Yeni yayınlar olan Ataizi (2017) ve Doulatabadi’nin (2017) çalışmalarında ise toplamda yirmiye yakın kopyalama örneği tespit edilmiştir.

başaram néçäsın taniyäm “Birkaçını tanıyabilirim” (Ataizi 2017: 268), *daşaram diyem* “Söyleyebilirim” (Ataizi 2017, 269), *siz nicäki başarän bu işi görän* “Bakalım bu işi nasıl yapabileceksiniz” (Ataizi 2017: 279), *ora çoğ gözül yerdir başaräniz gidäniz* “Orası çok güzel bir yerdir, gidebilirseniz gidin” (Ataizi 2017: 277, Doulatabadi 2017:37), *başarän gideñ* “gidebilirsin/gidebilirsen” (Ataizi 2017: 277), *başarer bir nohhuşlıgi hub edä* “Bir seyit bir nahoşuluğu hoş/iyi yapabilir” (Ataizi 2017: 279), *başarermiş şäfa verä* “Şifa verebilirmiş” (Ataizi 2017: 279), *bundan artöğ başarémışeg iş göreg* “Bundan sonra çalışabiliriz” (Ataizi 2017: 254), *başarilärmış şähr içindä olalar* “Şehirde olabiliyorlarmış/durabiliyorlarmış” (Ataizi 2017: 295), *başarir sabet edä* “Sebat edebilir” (Ataizi 2017: 282), *fägät biz Sefäviyädän sonra başariräk deyäk kimäk* “Sadece Safeviden sonra kim olduğumuzu söyleyebiliyoruz” (Ataizi 2017: 295), *Ahı biz başaräm deyäm Türkiyä’yinän indiké däk értibat yoğumuzudu* “Türkiye ile şimdiki gibi irtibatımız olmadığını söyleyebilirim” (Ataizi 2017: 264), *Säcuçilär bulâr çoğ başaräm deyäm beşig hükümlärläridi* “Selçukluların çok büyük devletler olduğunu söyleyebilirim” (Ataizi 2017: 266), *hänüz başarmamışek bunnârı araliyäk ké göräk* “Henüz bunları araştırıp bulamamışız” (Ataizi 2017: 295), *başarmeräk dilimizä gätäk* “Henüz dilimize sokamamışız” (Ataizi 2017: 295), *ta munnar başarmeyälär danöşülär* “Henüz konuşamadılar” (Ataizi 2017: 276), *başarmışam färhängimi héfz edäm* “Kültürümü koruyabildim” (Ataizi 2017: 296), *eger başardıng gideng bir kilitdir, div mekannınna div eline, eger bunu getirdıng men kızımı verem belenge* “Eğer devin evine gidip anahtarını bana getirebilirsen kızımı sana veririm.” (Çelik 2014: 50), *eger başardıng meni beyninneng aparang* “Yapabilirsen/gücün yeterse beni öldür.” (Çelik 2014: 51), *başarmam hökmünü inkâr eyleyem* “Hükümünü inkâr edemem” (Yaghoobi 2011: 346), *sän başayrây gedäy* “Gidebilirsin.” (Kıral 2005: 290-291).

3.3. Halaç Değişkesi Kopyalama Örnekleri

Halaç değişkesi üzerine yapılan metin taramalarında (Darabadi 2017, Doerfer 1988, 1997, Cemrasi 2009, 2013, 2015, 2015a) *başar-* fiiline ait kopyalama örnekleri tespit edilememiştir.

3. 4. Sungur Değişkesi Kopyalama Örnekleri

Sungur değişikesinde yeterlilik fonksiyonunda kullanılan *başar-* fiiline ait örnek sayısı oldukça fazladır. Alan araştırmamız sırasında kaynak kişilerle yaptığımız yüzyüze görüşmelerde bu kopyalama örneklerinin her şahısta kullanıldığı tespit edilmiştir.

başarmerem farsî “Farsça konuşamıyorum.” (Atıcı 2015: 213), *düşmişem başarmerem* “Yaşlanmışım (artık) yapamıyorum.” (Atıcı 2015: 225), *başarise neçe bendini ohiyâvse bilemiz içi* “Birkaç bendini bizim için okuyabilir misin?” (Atıcı 2015: 253), *başermezsız şé’ri âruzi diyesız* “Aruzla şiir okuyamazsınız/yazamazsınız.” (Atıcı 2015: 256), *başardah istanbulî örgenah* “İstanbul Türkçesi öğrenebiliriz.” (Atıcı 2015: 265), *başardah azerbaycanîni keşerî danışah* “Güzel bir şekilde Azerbaycan Türkçesi konuşabiliriz.” (Atıcı 2015: 265), *başarmerem taş çalmag* “Taş çalamam.” (Atıcı 2015: 272), *başardem yiyem* “Yiyebilirim.”, *başarise yiyese* “Yiyebilirsin.”, *başari yiye* “Yiyebilir.”, *başardah yiyah* “Yiyebiliriz.”, *başarisız yiyesız* “Yiyebilirsiniz.”, *basarille yiyelle* “Yiyebilirler.” (Atıcı 2015: 279), *başardem yazem* “Yazabilirim.”, *başarise yazese* “Yazabilirsin.”, *başari yaze* “Yazabilir.”, *başardah yazah* “Yazabiliriz.”, *başarisız yazesız* “Yazabilirsiniz.”, *başarille yazelle* “Yazabilirler.” (Atıcı 2015: 279), *dilim kali kışım altine*, *başarmerem* “Dilim ayağı mının altında kaldı (dilim tutuldu), konuşamıyorum (Atıcı 2015: 289), *eger bi arem başarmeydi, mutercım geleydi hal iyliyeydi* “Eğer biri konuşmasaydı (Farsça bilmeseydi), mütercim gelip hallederdi (tercüme yapardı) (Atıcı 2015: 294), *eger başardu ge mehsûsen hoşum gelov* “Gelebilirsen, çok sevinirim.” (Atıcı 2015: 309), *başermezle gelele* “Gelemezler.” (Atıcı 2015: 327), *başarmerem gelem* “Gelemem.” (Atıcı 2015: 327), *bız başarmerah diyah* “Biz söyleyemiyoruz.” (Atıcı 2015: 333).

3. 5. Horasan-Türkmen Değişkesi Kopyalama Örnekleri

Türkmen değişikesi (Yıldırım 2015, Ceylan 2010,) üzerine yapılan taramalarda *başar-* fiiline ait kopyalama örnekleri tespit edilememiştir.

Horasan değişikesinde ise Hemedan ve Sungur değişikliklerinde olduğu gibi kopyalama örnekleri oldukça fazladır.

biz bîrnîni başarmiyéy bîr âlimizdâ âzey “Biz birini (dahi) bir elimizle ezemiyoruz” (Tulu 2009: 38), *d’evâ hâr nâmâ ediyâllân*, *başarmiyâllân* “Devler ne yapsalar, başaramıyorlar.” (Tulu 2009: 38), *tşârtimî başarmadiñiz âncâm (berâñiz)* “Şartımı yerine getiremediniz.” (Tulu 2009: 38), *hâr nâmâdiyâ*, *başarmiyâ tørsın* “(Karga) her ne yapsa, uçamaz/duramaz” (Tulu 2009: 44), *indi hâr nâmâ edârdi ki muni ârxälâsin*, *başarmşdi ârxälâsin* “Ancak sırtına almak için ne yaptıysa da sırtına alamadı.” (Tulu 2009: 77), *başarmiyâ gâtirsın* “Getiremiyor.” (Tulu 2009: 77), *nâğana başarsân belâ bîr iş edâñ* “Nasil böyle bir iş yapabilirsin.” (Tulu 2009: 89), *indi başarmiyâm bölari göziñ içinâ salım*, *ertim ez mâmlâkâtimâ* “Şimdi bunları cevizin içine geri koyup kendi memleketime götürüyorum.” (Tulu 2009: 97), *bö xatin muna dedi ki hiç qorxma*, *indi gül mundâ başarmiyâ gâlsin* “Kadın ona dedi ki: “Hiç korkma şimdi dev buraya gelemez.” (Tulu 2009: 99), *o vaxt başarrâñ*, *muniñnân izdivâc edâñ* “O zaman onunla evlenebilirsin.” (Tulu 2009: 102), *âğâr bö şârti başardîñ*, *qizim sâniñki oliyâ* “Eğer bu şartı yerine getirebilirsen, kızım senin olur.” (Tulu 2009: 103), *âğâr başarmadiñ*, *gârây sâniñ başiñi kâsây* “Eğer getiremezsen, senin başını keserim!” (Tulu 2009: 103), *hâr kim atiyñnân başardi (h)özîñ o tarâfînnân siçirâsin obîr târâfîñâ*, *şu haldâ ki siçiriyâ*, *padişaniñ qizi bîr alma taşliyâ* “Kim atıyla hendeğin o yanından bu yanına atlayabilirse, bu şekilde sıçarsa, padişahın kızı (ona) bir elma atacaktır.” (Tulu 2009: 110), *âğâr bö başarsın bö almanı tutsin*, *bö qiz onki oliyâ* “Eğer bu elmayı tutabilirse, /bu/ kız onun olacak.” (Tulu 2009: 110), *hiç iş başarmiyây edây* “Hiçbir iş yapamıyoruz.” (Tulu 2009: 111), *indi biz başarmiyây ki iş edây* “Artık bir şey yapamayız.” (Tulu 2009: 112), *sâniñ bœhœy qardaşlarıñ*

ki başarmadılân bir iş “Büyük kardeşlerin bir şey yapamadılar.” (Tulu 2009: 122), *başarmiyâm yol gidim* “Yürüyemem.” (Tulu 2009: 122), *başarmiyâ yol gidin* “Yürüyemez.” (Tulu 2009: 122), *dedi indi başarıyân yol gidân* “Dedi: Artık yürüyebilirsin.” (Tulu 2009: 122), *sân başarmiyân mânê darâ çäkân* “Sen beni asamazsın.” (Tulu 2009: 135), *tavilâdâ bir teylây vârdi, mânî hiş kim bâşârmî tavlânî işgini âşsin* “Ahırda bir tay vardır, fakat hiç kimse ahırın kapısını açamıyor.” (Özden 2014: 142), *â’gâr şâ özü, şâzâdâ özü bâşârâr minî işgini âşsin, gâlsin gessin, minî işgini âşsin* “Eğer şehzadenin kendisi bunun kapısını açabilirse gelsin açsın.” (Özden 2014: 142), *asaynen em başarmedîñ yol gédeñ* “Asayla da yolda gidemedin.” (Doğan 2016: 106), *emma genam başarmesdi otırsın* “Ama yine de oturamazdı.” (Doğan 2016: 86), *başarmesdi biraz êzini gıssın* “Kendine baskı yapamazdı.” (Doğan 2016: 86).

4. Sonuç

İranî deęişkeler¹⁴ ile sözlü Türkçe değişkelerin siyasi, sosyal ve kültürel açıdan uzun süreli bir temas içinde oldukları bilinmektedir. Sembiyotik ilişki olarak adlandırılan bu durum şüphesiz iki ayrı genetik kökenden gelişen Türkçe ve Farsçayı tipolojik açıdan birbirine benzer diller hâline getirmiştir. Uzun süreli bu etkileşim her iki dilin de çekici özelliklerini bir diğere kopyalaması şeklinde cereyan etmiştir. Bu bildiride de *tevânisten* (توانستن) fiilinin İran’daki sözlü Türkçe değişkelerdeki kopyalama örnekleri taranmıştır. Böylelikle kopyalama örneklerinin sözlü Türkçe değişkelerdeki durumu tespit edilmiştir.

Buna göre İran’daki sayı bakımından en büyük değişke grubunu oluşturan Azerbaycan değişkesinde Hemedan değişkesi hariç kopyalama örneklerinin sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Türk nüfusunun azaldığı ya da sınır teşkil ettiği bölgelerde yazılı Farsça değişkesinin sözlü Türkçe değişkeler üzerinde daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Hemedan değişkesindeki kopyalama örneklerinin fazlalığı görüşümüzü desteklemektedir.

Kaşkay değişkesi normalde tipolojik açıdan en fazla değişime uğramış değişkeler arasındadır ve normalde konumuz olan kopyalama örneklerini de fazlasıyla kopyalamış olması beklenmektedir. Fakat Kaşkay metinleri üzerinde yaptığımız taramalarda, Ataizi (2017) hariç, kopyalama örnekleri sınırlı sayıda tespit edilebilmiştir.

Halaç değişkesi de Kaşkay değişkesinde olduğu gibi dil tipolojisi bakımından oldukça değişime uğramış ve kopyalama örneklerini fazlaca görmeyi öngördüğümüz bir değişkedir. Fakat yapılan taramalarda *başar-* fiili ile ilgili kopyalama örnekleri tespit edilememiştir.

Bir diğere tipolojik açıdan farklılaşmış değişke ise Sungur değişkesidir. Alan araştırmamız sırasında adı geçen kopyalama örnekleri üzerine özel derlemeler yaptığımız için her şahısta kopyalama örnekleri tarafımızca tespit edilmiştir.

İran’ın kuzeydoğusunda yer alan Horasan değişkesi de Sungur ve Hemedan değişkeleriyle birlikte kopyalama örneklerinin fazlaca bulunduğu bir diğere değişke olarak karşımıza çıkmaktadır. Horasan değişkesinin yanı sıra Türkmen değişkesinde kopyalama örnekleri tespit edilememiştir. Horasan değişkesinde kopyalama örnekleri oldukça fazlayken Türkmen değişkesinde kopyalama örneğinin tespit edilememiş olmasına temkinli yaklaşmak ve Türkmen değişkesi üzerine daha detaylı derlemeler yapıldıktan sonra tekrar gözden geçirmek gerekmektedir. Aksi takdirde aynı havzada bulunan ve

¹⁴ İranî diller (değişkeler) terimi hakkında bk. Eker 2010: 321, 2013: 445.

birbirine yakın dilsel özellikler gösteren bu iki değişke arasındaki kopyalama farklılığının izahı ya güç olacaktır ya da mantıklı bir sebebi bulunacaktır.

Bir bütün olarak değerlendirme yapacak olursak İran'ın kuzeybatısı olarak işaretleyebileceğimiz Azerbaycan değişke grubu Hemedan eyaleti hariç kopyalama örneklerinin azlığı bakımından diğer değişkelerden ayrılmaktadır. Büyük kitleden¹⁵ uzak¹⁶ ya da kıyısında¹⁷ olan sözlü Türkçe değişkeler ise kopyalama örneklerinin fazlalığı sebebiyle ayrı bir blok oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Aghdam, A., A., (2009), *Kaşkay Türklerinde Atasözleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ataizi, E., D., (2017), *Kaşkay Türklerinin Dili*, Ankara: TDK Yayınları.
- Atıcı, A., (2015), *Sungur Türkçesi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bicbabaie, B., (2012), *Melekan (Melek Kendi) İli Ağzı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Cemrasi, A., A., (2009), *Karşu Balukka Selam*, Tahran: Endişe-yi Nov.
- Cemrasi, A., A., (2013), *Tülkü Matalı*, Tahran: Neşr-i Tekdireht.
- Cemrasi, A., A., (2015), *Hacı Tülkü Matalı*, Bahar.
- Cemrasi, A., A., (2015a), *Gül Senüber Destanı*, Tahran: Neşr-i Tekdireht.
- Ceylan, M., (2010), *İran Türkmencesinde Yapım Ekleri (Farsça-Türkmence Gazi Sözlüğü Üzerinden Bir İnceleme)*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Csato, E., A., (2005), "On Copying in Kashkay", *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*. (Ed. Eva A. CSATO, Bo ISAKSSON, Carina JAHANI), London: Routledge Curzon, S. 271-283.
- Csato, E., A., (2006), "Gunnar Jarring's Kashkay Materials", *Turkic-Iranian Contact Areas. Historical and Linguistic Aspects*, (Ed. Lars JOHANSON, Christiane BULUT), Wiesbaden: Harrassowitz, S. 209-225.
- Çelik, M., (1997), *Kaşgay Türkçesi (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Malatya: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çelik, M., (2014), *Kaşkay Türkçesi Metinleri*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Darabadi, M., D., (2017), *Halaçça: Belgeleme ve Dilbilgisi Çalışması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Doerfer, G., (1988), *Grammatik des Chaladsch*, Wiesbaden: German Edition.
- Doerfer, G., (1997), *Khalaj Materials*, Bloomington: Indiana University.
- Doğan, T., (2010), *Urmiye Ağzları*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doğan, T., (2016), *Geşeng Ginle*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğan, T., (2017), *Horasan Türkçesi Metinleri*, Konya: Palet Yayınları.

¹⁵ Büyük kitle olarak Türklerin sayıca kalabalık olduğu Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin, Hemedan bölgeleri kastedilmiştir.

¹⁶ Horasan, Türkmen ve Kaşkay değişkeleri coğrafi olarak Türklerin sayıca fazla olduğu bölgelere uzak olması sebebiyle uzak değişkeler olarak adlandırılmıştır.

¹⁷ Hemedan'ın güneyi, güneydoğusu, güneybatısı ve Sungur, Türklerin sayıca fazla olduğu bölgelerin kıyısında olması sebebiyle, kıyı değişkeleri olarak adlandırılmıştır.

- Doulatabadi, F., (2017), *Kaşkay Türklerinin Edebiyatı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J., (2003), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eker, S., (2008), "Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, (Ed. Bahaeddin YEDİYLİDİZ, Kerstin TOMENENDAL), Ankara: Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Eker, S., (2010), "Orhon Yazıtları: İran Dilleriyle İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine", *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (Ed. Ülkü Çelik Şavk), C. 1, Ankara: s. 321-332.
- Eker, S., (2013), "İranî Diller Ailesi Genel Bir Bakış", *Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 445-473.
- Ersoy, F., (2016), "Çuvaş Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi", *Dil Araştırmaları*, s. 85-102.
- Gaban, A., V., (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gökdağ, B., A., (2006), *Salmas Ağzı*, Çorum: Karam Yayınları.
- Gökdağ, B., A., (2016), "İran'daki Türk Dillerinde Yeterlilik Fiilinin Kullanımı", *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Budapeşte-Macaristan: İ.D. Bilkent Üniversitesi, s. 201-207.
- Gülmez, G., (2008), *Güney Azerbaycan Erdebil Bölgesindeki Türk Halk Masalları (Metin-İnceleme)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gün, F., (2016), *Hemedanlı Aşık Heyder ve Hikaye Repertuarı Üzerine Bir İnceleme*, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gündüz, M., (2010), *Kaşkay Atasözlerinde Ad Aktarmaları*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Johanson, L., (1998a), "Code-copying in Irano-Turkic", *Language Sciences* 20: 325-337.
- Johanson, L., (1998b), "The History of Turkic", *The Turkic Languages*, London and New York: Routledge: 81-125.
- Johanson, L., (2002), *Structural factors in Turkic language contacts*, Richmond: Surrey: Curzon Press.
- Johanson, L., (2005), "Converging codes in Iranian, Semitic and Turkic", *Linguistic convergence and areal diffusion. Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*, London: New York: Routledge Curzon: 3-31.
- Johanson, L. ve BULUT, C., (2006), *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Johanson, L., (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kanar, M., (2010), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G., (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karini, G., (2012), *İran-Halhal Yöresi Türklerinin Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karini, J., (2008), "Halhal Ağzlarındaki İktidari Fiilin Olumsuzunda Kullanılan -AMMA- Eki", *Turkish Studies*, s. 437-441.
- Karini, J., (2009), *Erdebil İli ve Ağzları*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kerimoğlu, C., (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kıral, F., (2001), *Das gesprochene Aserbaidshanisch von Iran: Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Kıral, F., (2005), "Modal Construction in Turkic of Iran", *Linguistic Convergence and Areal Diffusion Case Studies from Iranian Semitic and Turkic*, London and New York: RoutledgeCurzon, s. 285-293.
- Korkmaz, Z., (1959), "Türkiye Türkçesinde 'İktidar' ve 'İmkan' Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", *TDAY-Belleten*, s. 107-124.
- Korkmaz, Z., (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankaa: TDK Yayınları.
- Ma'zun, (2016), *Şiirler*, (Haz. Muhittin ÇELİK, Gökçen DURUKOĞLU) Ankara: TDK Yayınları.
- Mehmet, G., (2007), "Yeterlilik Kategorisi ve Salar Türkçesindeki Görünümü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 80-90.
- Özdamar, F., (2015), *Tebri'z'de Aşıklık Geleneği ve Tebrizli Aşık Ali*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Özden, K., (2014), *Şah İsmail Metni Esasında Horasan Türkçesinin Kuçan Ağzı*, Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkaya, İ., (2013), *Emsal-i Türkân*, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, M., (2007), *Farsça Dilbilgisi*, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- Pehlivan, G., (2011), *Hamedan Bölgesi Bahar Ağzı*, İzmir: Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Rezaei, M., (2015), *İran-Zencan Bölgesi, Kaydar ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tulu, S., (2009), *Horasan Türklerinden Folklor Derlemeleri (Bocnurd Ağzı)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Yaghoobi, V., (2011), *Bir Kaşkay Türk Şiiri Antolojisi: Kaşkâ'i Şi'ri yâ Āsâr-i Şu'arâ-yi Kaşkâ'î*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, Z., (2015), *İran Sahası Göklen ve Nohur Türkmen Ağzları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yüksel, Z., (2001), "Kırım Türkçesinde Ol- Yeterlik Fiili", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 417-425.